

ศึกษาประวัติศาสตร์แบบบูรณาการ

แถมสุข นุ่มนนท์

ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของการเอาคนไปศึกษาคนในสภาพของพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งสองฝ่าย และแม้ว่านักประวัติศาสตร์จะได้กำหนดวิธีการค้นคว้าและการวิเคราะห์ไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อให้ประวัติศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เคร่งครัดสามารถรักษาความเที่ยงธรรมและรักษาสัจจะของอดีตไว้ วิธีการดังกล่าวก็ยังมีข้อจำกัดทำให้ไม่สามารถตอบหรือพิสูจน์ปัญหาต่างๆ ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในเรื่องต่างๆ รอบด้านด้วยตัวเองได้ ความรู้ทางสาขาวิชาอื่น เช่น โบราณคดี ภูมิศาสตร์ จิตวิทยา เศรษฐศาสตร์ สถิติ สังคมมานุษยวิทยา สังคมวิทยา ฯลฯ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้นักประวัติศาสตร์เข้าใจอดีตได้ทุกแง่มุมอย่างกระจ่างแจ้งขึ้น ดังจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ของวิชาประวัติศาสตร์กับศาสตร์อื่นๆ ในรายละเอียดต่อไป

ประวัติศาสตร์กับโบราณคดี

วิชาทั้งสองสาขาเกี่ยวพันและเอื้อประโยชน์ในการศึกษาของกันและกันอย่างแยกกันไม่ออก เพราะหลักฐานโบราณคดีช่วยให้นักประวัติศาสตร์ทราบถึงการตั้งหลักแหล่ง การอพยพเข้าของประชาชน ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมต่างๆ พัฒนาการทางด้านเทคโนโลยีในท้องถิ่น พัฒนาการของการค้าทางทะเล ความสัมพันธ์กับท้องถิ่นอื่นๆ ตลอดจนได้เห็นพัฒนาการทางด้านสังคม ศาสนา ความเชื่อ ระบบสังคม และการปกครอง เช่น หลักฐานโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่ขุดพบในประเทศไทยทั้งที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ กระดูกสัตว์ ละอองเกสรพืช เมล็ดพืช ภาพเขียนสี โครงกระดูกคน เครื่องปั้นดินเผา เครื่องประดับ เมื่อนักโบราณคดีนำมาศึกษาลักษณะรูปแบบและวิเคราะห์หลักฐานตามกรรมวิธีเฉพาะทางด้านโบราณคดี ทำให้เราทราบในภาพกว้างว่า ประเทศไทยเคยเป็นถิ่นที่อยู่ของมนุษย์มานานแล้ว ตั้งแต่ยุคหินเก่า (paleolithic) ยุคหินกลาง (mesolithic) ยุคหินใหม่ (neolithic) และยุคโลหะ (metal) มีการอพยพเคลื่อนย้ายของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีชนชาติต่างๆ เคยอยู่หรือผ่านประเทศไทยลงไป คือ เมลаниเซียน อินโดนีเซียน นิกริโต เวดด้า มอญ เขมร รวมทั้งมนุษย์วานร^(๑) ส่วนในภาพที่แคบเข้ามาก็ได้เห็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มสังคมชัดเจนขึ้น เช่น ที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ได้พบโครงกระดูกมนุษย์มากกว่า ๓๐๐ โครง และพบโบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผาลายเชือกทาบ ภาชนะดินเผาลายเขียนสี เครื่องมือหิน เครื่องมือเครื่องใช้สำริด เครื่องประดับสำริด เครื่องมือเหล็ก ลูกปัดแก้ว หิน

(๑) ชิน อยุติ. “รายงานการสำรวจและขุดค้นเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ที่จังหวัดกาญจนบุรีของคณะสำรวจไทย-เดนมาร์ก” ชิน อยุติ บิดาแห่งวิชาก่อนประวัติศาสตร์ไทย (โรงพิมพ์พิมพ์เนศ ๒๕๒๙) หน้า ๑๐๑-๒.

เปลือกหอย โครงกระดูกสัตว์ ฯลฯ จำนวนมาก ช่วยให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยหลายประการ เป็นต้นว่า คนในชุมชนนี้รู้จักทำเครื่องมือเครื่องใช้สำริดขึ้นใช้เอง ปลุกข้าวมานานแล้วตั้งแต่เมื่อ ๕,๖๐๐ ปี และจากการศึกษาหอยที่ได้จากการขุดค้น ตัวอย่างหอยจากชั้นดินล่างสุดได้บอกลักษณะของภูมิประเทศสภาพแวดล้อมว่า เมื่อแรกตั้งถิ่นฐานจะมีแหล่งน้ำขังตลอดปี มีลำน้ำซึ่งไหลเป็นฤดูกาลอากาศเป็นแบบมรสุม ป่าไม้เป็นป่าแบบผลัดใบ มีสัตว์ป่าชุกชุม เสือ หมี แรด ช้าง วัว ควาย หมู ไก่ ปลา จะเข้ กบ หอย การรู้จักใช้เครื่องมือเหล็กทำให้มีการหักล้างถางพงพื้นที่ป่าทำการเกษตรกรรมอย่างกว้างขวางมาตั้งแต่เมื่อ ๔,๐๐๐ ปี^(๒)

นอกจากนี้การค้นพบหลักฐานใหม่ๆ ทางโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ เป็นผลให้ช่วงสมัยของการเริ่มต้นสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยเหี่ยวยาวออกไปตามกำหนดอายุของหลักฐานนั้นๆ เช่น ในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ศาสตราจารย์ชิน อูยดี ได้เขียนหนังสือเรื่อง **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยขึ้น** และกำหนดอายุสมัยที่เก่าที่สุดของก่อนประวัติศาสตร์ไทยจากหลักฐานที่พบที่จังหวัดกาญจนบุรีไว้ว่า ประมาณ ๑ หมื่นปีขึ้นไปและให้อายุโดยประมาณไว้ว่า ๑ หมื่นถึง ๕ แสนปี ต่อมาเมื่อศาสตราจารย์ชิน อูยดี ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อเดือนกรกฎาคม ๒๕๒๙ กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย** เล่มนี้ขึ้นใหม่ จากคำนำตอนหนึ่งระบุไว้ว่า ช่วงอายุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ไทยที่เคยกำหนดไว้ นั้น ปัจจุบันได้หลักฐานเพิ่มเติมว่า น่าจะมีอายุเหี่ยวยาวไปกว่า ๔ แสนปี สำหรับก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือ ส่วนในภาคใต้มีอายุประมาณไม่น้อยกว่า ๔ หมื่นปี

สำหรับหลักฐานโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ที่ค้นพบ เช่น ซากเมืองโบราณ คูเมือง บ่อมปรการ พระพุทธรูป เทวรูป พระพิมพ์ ธรรมจักรศิลา เสาคิน เจดีย์ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องสำริด เช่น สังข์ พานเชิงเทียน เครื่องประดับราชรถ เครื่องแต่งกาย เช่น กำไล ลูกปัด ตลอดจนเครื่องใช้ต่างๆ เป็นต้นว่า ชัน กระจง คันฉ่อง ลูกพวนช้าง และหลักฐานประเภทเงินตรา เครื่องทอง เมื่อนักโบราณคดีนำมาศึกษาลักษณะ ตรวจสอบอายุ และวิเคราะห์เปรียบเทียบกับหลักฐานอื่นๆ ทำให้พรมแดนความรู้ประวัติศาสตร์ไทยขยายออกไปกว้างมาก หลักฐานโบราณคดีได้บ่งบอกว่าดินแดนที่เป็นประเทศไทยนี้มีใช่จะเป็นดินแดนที่เพิ่งปฏิรูปทางประวัติศาสตร์และอารยธรรมเพียงแค่อายุสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์เท่านั้น หากระยะเวลาก่อนสมัยสุโขทัยขึ้นไปจนกระทั่งเริ่มสมัยประวัติศาสตร์ และเลยไปถึงถึงก่อนประวัติศาสตร์ คือช่วงเวลาที่สัตว์อักษรหรือตัวหนังสือซึ่งพบแล้วแต่ยังอ่านไม่ออกนั้น ได้มีการปฏิรูปสังคมเป็นวัฒนธรรมเมือง มี สุวรรณภูมิ พูนา อีสานปุระ ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ตามลำดับ และจากการศึกษาวิวัฒนาการของศิลปะของหลักฐานที่พบในดินแดนดังกล่าวทำให้ได้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านปรัชญา ศาสนา และเศรษฐกิจในบริเวณนี้เพิ่มขึ้นด้วย

นอกจากนี้การทำงานด้านสำรวจโบราณสถาน โบราณวัตถุผสมผสานกับการค้นคว้าจารึก จุดหมายเหตุต่างประเทศและตำนานพงศาวดารของท้องถิ่น ทำให้พบเมือง และแหล่งชุมชนโบราณเพิ่มขึ้น มีการตั้งสมมุติฐานใหม่ๆ ให้เกิดการถกเถียงทางวิชาการในการวินิจฉัยอดีตในวงกว้างออกไป และในบางกรณีการพบหลักฐานใหม่ทางโบราณคดีเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ได้ จะขอยกตัวอย่างเรื่องพระเจ้าอู่ทอง

(๒) วีระสิทธิ์ ชูแสงทอง, “โบราณวัตถุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, **เมือง และชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**, โครงการศูนย์ข้อมูลเมืองและชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ๒๕๒๙, หน้า ๑๔๗-๑๕๖.

หนีโรคหาคจากเมืองอุทองมาสร้างกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเดิมเราเชื่อกันตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเสนอข้อคิดเกี่ยวกับเมืองอุทอง (ปัจจุบันอยู่ในอำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) ว่า เป็นเมืองเดิมที่พระเจ้าอุทองหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงครองอยู่ แต่เกิดน้ำท่วมเพราะแม่น้ำเปลี่ยนเส้นทางเดิน และเกิดโรคระบาดขึ้น จึงทรงอพยพมาตั้งเมืองใหม่ที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๓ แต่จากการสำรวจของนายมานิต วัลลิโกดม ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ และจากการขุดค้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ของนายบวสเชลลีย์ ชาวฝรั่งเศส ปรากฏว่า หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้ค้นพบใหม่ เช่น ซากเจดีย์ พระพุทธรูป ธรรมจักรศิลา เงินตรา ซึ่งพบที่เมืองอุทองมีอายุเก่าเพียงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เท่านั้น ไม่ได้ลงมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จึงสรุปได้ว่า เมืองอุทองคงจะร้างหรืออาจถูกทอดทิ้งอย่างกะทันหัน เพราะภัยธรรมชาติหรือเพราะเหตุอื่นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ก่อนพระเจ้าอุทองประสูติไม่น้อยกว่า ๑๐๐-๒๐๐ ปี ดังนั้นข้อมูลทางโบราณคดีที่ค้นพบจึงเป็นหลักฐานใหม่ที่ตรงกันข้ามกับที่เคยเชื่อกันว่า พระเจ้าอุทองได้ทรงอพยพผู้คนหนีโรคระบาดจากเมืองอุทองไปสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ปัญหาที่ว่าพระองค์จะเสด็จมาจากเมืองไหนนั้น จะต้องมีการค้นคว้ากันต่อไป^(๓)

หลักฐานทางโบราณคดีเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการฟื้นอดีตอย่างแน่นอน แต่ปัญหาที่นักประวัติศาสตร์เผชิญก็คือว่า นักประวัติศาสตร์ใช้หลักฐานเหล่านี้ไม่เป็น เพราะการวิเคราะห์หรือตีความหลักฐานโบราณคดีเป็นกรรมวิธีที่ต้องได้รับการฝึกฝนเป็นพิเศษเฉพาะสาขาวิชา นักประวัติศาสตร์จะสามารถใช้หลักฐานประเภทนี้ได้ อย่างมีประสิทธิภาพก็ด้วยการให้ความสนใจติดตามศึกษาผลของการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะแขนงต่างๆ เช่น นักประวัติศาสตร์ศิลปะ นักโบราณคดี นักภูมิศาสตร์ ผู้เชี่ยวชาญทางภาพถ่ายทางอากาศ แล้วจึงนำมาใช้อ้างระมัดระวังรอบคอบ และพินิจพิจารณาข้อเท็จจริงเสียก่อน

อย่างไรก็ตามหลักฐานทางโบราณคดีมีส่วนช่วยนักประวัติศาสตร์ในทางอ้อมได้ในแง่ของการกระตุ้นให้เกิดการตั้งสมมติฐาน ตัวอย่างเช่น ถ้าเราจะศึกษาเรื่องการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา และเราได้ไปยืนอยู่ที่บริเวณซากปรักหักพังของพระราชวังที่อยุธยา เราจะเกิดความรู้สึกที่ต่องการจะถามอะไรหลายๆ อย่าง เช่น ถ้ามองถึงความเจริญรุ่งเรืองของอยุธยาก่อนจะล่มสลาย ถ้ามองถึงสภาพก่อนกรุงแตก ถ้ามองถึงความซบม่นวุ่นวายในระหว่างสงคราม ถ้ามองถึงความทุกข์ยากของประชาชนในช่วงนั้น และจะมีคำถามอีกมากมายที่ตามมา ความรู้สึกที่ได้สัมผัสสัมผัสกับของจริงนี้จะช่วยให้นักประวัติศาสตร์ที่จะหาคำตอบที่สมจริงสมจังจากหลักฐานที่ตนมีอยู่ได้อย่างลุ่มลึกขึ้น แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นนักประวัติศาสตร์จะต้องควบคุมความรู้สึกด้วยเหตุผลและหลักฐานอื่นๆ ประกอบกัน

ประวัติศาสตร์กับภูมิศาสตร์

ประวัติศาสตร์ทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์การทูต ประวัติศาสตร์การทหาร ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ต่างต้องอาศัยความรู้เบื้องต้นทางภูมิศาสตร์ เพราะการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ที่ไม่มีรากฐานของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือพูดง่ายๆ คือภูมิศาสตร์ เปรียบเหมือนภาพวาดที่ไม่ครบองค์ประกอบ คือมีเฉพาะคนลอยแคว่งคว้างอยู่บนอากาศโดยไม่มีพื้นดินทั้งๆ ที่พื้นดินมีอิทธิพลนับร้อยพันประการ ตั้งแต่เรื่องอาหาร อากาศ และอื่นๆ

(๓) ดู ศรีสัคร วัลลิโกดม, “สภาพภูมิศาสตร์บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาลุ่มโบราณ”, โบราณคดีไทย ในทศวรรษที่ผ่านมา (สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๕), หน้า ๗-๑๔.

และอันที่จริงความเปลี่ยนแปลงของสภาพดินฟ้าอากาศเป็นผลกระทบโดยตรงที่อธิบายเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ได้ ขอบเขตอย่างประวัติศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์สังคมในประเทศอังกฤษ เช่น เมื่อเกิดสภาวะอากาศร้อนจัดในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้เกิดการสไตรค์และการจลาจลขึ้น และเหตุการณ์วินวอยทำนองเดียวกันเกิดขึ้นอีกใน พ.ศ. ๒๔๙๐ เมื่ออากาศหนาวอย่างรุนแรง และในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ เมื่อน้ำท่วมครั้งใหญ่ตามริมฝั่งทะเลตะวันออก หรือถ้าจะอธิบายเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทยในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวราวๆ พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๕๔ ได้เกิดฝนแล้งและน้ำท่วมติดต่อกันหลายครั้ง คือ พ.ศ. ๒๔๕๑ เกิดน้ำท่วม พ.ศ. ๒๔๕๓ ฝนแล้ง พ.ศ. ๒๔๕๔ น้ำท่วมอีกทำให้สภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เป็นสาเหตุหนึ่งของการปฏิวัติของคณะ ร.ศ. ๑๓๐ ฉะนั้นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสังคมในอดีตกับสิ่งแวดล้อม ย่อมขึ้นอยู่กับความเข้าใจภูมิศาสตร์ทางกายภาพที่เป็นตัวแปร มารค บลอค ให้ความเห็นว่า ภูมิประเทศของท้องถิ่นเกิดขึ้นมานานนมแล้ว การที่เราจะตีความเรื่องราวในอดีตที่คลุมเครือ เราจำเป็นต้องดำเนินการในขั้นแรกคือ การสังเกตและวิเคราะห์ภูมิประเทศรอบตัวเราเสียก่อน ไมเช่นนั้นเราก็จะเริ่มตันตั้งคำถามหรือเข้าใจเรื่องที่กำลังจะศึกษาไม่ได้ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือภูมิประเทศจึงเป็นหลักฐานที่สมบูรณ์และแน่นอนที่สุดในบรรดาหลักฐานทั้งหมด^(๔)

การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่ใช้การวิเคราะห์ทางภูมิศาสตร์เริ่มอย่างมีระบบมานานพอสมควร เช่น รายงานของพระวิภาคภูวดล (แจ่มสื พิศุทธย แมกคารซี) เจ้ากรมแผนที่สยามคนแรก ได้บันทึกเล่าถึงการสำรวจแผนที่ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๓๖ โดยได้กล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์ ผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือรวมทั้งตามบริเวณชายแดนทำให้เห็นลักษณะการปกครอง การแต่งกาย การทำมาหากินของประชากรในพื้นที่นั้น หรือพระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ซึ่งเรียบเรียง **พงศาวดารโยนก** ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๐ โดยบรรยายถึงสภาพภูมิศาสตร์ในบริเวณโยนกอย่างละเอียด มีทั้งข้อมูลเรื่องการสำรวจพรมแดน และการทำแผนที่เพื่อปักปันพรมแดน นอกจากนี้ก็มีงานของชาวต่างประเทศ เช่น งานศึกษาด้านชลประทานของ นายใจิม กราสซี สถาปนิกชาวอิตาลี ที่ปรึกษาบริษัทชุกคองคูนาสยาม และงานของ เจ โฮมาน วันเดอไฮเด วิศวกรชาวฮอลันดา เจ้ากรมคลองคนแรกที่เสนอโครงการพัฒนาการชลประทานขนาดใหญ่ในเขตเพาะปลูกที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ถึงแม้ว่าข้อเสนอเวลานี้จะไม่ได้รับการสนองอย่างเต็มที่โครงการจากรัฐบาลในเวลานั้นก็ตาม แต่ก็เป็นแนวทางการพัฒนาระบบชลประทานของรัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ และโดยเฉพาะโครงการชลประทานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในสมัยใหม่ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของสังคมไทยอย่างมาก สำหรับงานชิ้นล่าสุดคือ งานวิจัย ในรูปวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง “สยามกับแผนที่ : ประวัติศาสตร์ของ “ตัวตน” ของสยาม” (Siam Mapped : A History of the Geo-body of Siam) ของธงชัย วินิจจะกุล (๒๕๓๑) ซึ่งนำเสนอมหาวิทยาลัยซิดนีย์ ออสเตรเลีย

การนำวิธีการศึกษาวิชาภูมิศาสตร์เข้ามาใช้นี้ ทำให้เกิดพัฒนาการเรื่องการจัดระบบข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับสภาพสังคมไทยขึ้นด้วย กล่าวคือในระบบราชการไทยแบบเก่า มีการจัดบันทึกทางการเกษตรและการค้า ได้แก่ สถิติรายงานน้ำฝน น้ำท่า รายงานสินค้า แต่ยังไม่มีความสมบูรณ์พอ เมื่อมีการสำรวจข้อมูลอย่างเป็นระบบ

(๔) โปรดดู Arthur Marwick, **The Nature of History**, (The Macmillan Press, 1973), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

รัฐเริ่มมีบทบาทในการรวบรวมข้อมูลผลการปฏิบัติงานของกระทรวงสำคัญบางแห่ง เช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงธรรมการ และเกษตรธิการ ในเรื่องเกี่ยวกับสถิติประชากร อาชีพ การศึกษา รายงานสินค้าเข้า-ออก รายได้ รายจ่าย ของรัฐ และต่อมาได้มีการจัดทำสิ่งพิมพ์ที่เป็นรายงานประจำปีของกระทรวงต่างๆ^(*)

สำหรับปัญหาที่ว่านักประวัติศาสตร์จะหาขอบเขตการนำความรู้ทางภูมิศาสตร์มาใช้กับประวัติศาสตร์ได้แค่ไหนนั้นก็ย่อมขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้นำมาใช้ว่ามีความพอดีและสมเหตุสมผลหรือไม่ เพราะนักประวัติศาสตร์จะใช้เพียงข้อสรุปสำเร็จรูปของนักภูมิศาสตร์เท่านั้น เช่น เมื่อนักภูมิศาสตร์วิเคราะห์ว่า การที่ภาคกลางของประเทศไทยมีที่ราบกว้างใหญ่หลายแห่งทำให้ประชากรในภาคได้รับความสะดวกในการคมนาคมมากกว่าภาคอื่นๆ นักประวัติศาสตร์ก็จะหยิบข้อมูลนี้มาแสดงเป็นเหตุผลหนึ่งประกอบการอธิบายปรากฏการณ์ของสังคมของคนในภาคกลางของประเทศไทย หรืออาจจะมองลุ่มลึกลงไปในด้านปรัชญา แบบที่ ดร.ธงชัย วินิจจะกูล ใช้แนวคิดเรื่องหน้าที่และบทบาทของแผนที่มาประยุกต์กับแนวคิดเรื่องเชื้อชาติ เขตแดน อธิปไตยเหนือดินแดน ตลอดจนความเกี่ยวพันทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมของกลุ่มต่างๆ ในสังคม

ประวัติศาสตร์กับจิตวิทยา

ประวัติศาสตร์เป็นวิชาที่ศึกษาเรื่องของมนุษย์ แต่มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่เข้าใจยาก วิธีการทางประวัติศาสตร์เองไม่ช่วยให้นักประวัติศาสตร์รู้สึกพอในเรื่องที่ตนศึกษา หนทางหนึ่งที่จะช่วยแก้จุดบอดนี้ คือการใช้วิธีการของวิชาจิตวิทยาซึ่งมุ่งศึกษาว่าอะไรเป็นสาเหตุทำให้พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไป เพราะสิ่งที่การวิเคราะห์หลักการทางจิตวิทยาจะบอกเราได้ก็คือ แรงจูงใจที่ทำให้บุคคลสำนึกถึงปัญหาบางอย่าง และทำให้เขาแสวงหาคำตอบในแนวทางบางอย่าง เนื่องจากความคิดทุกความคิดไม่ได้เป็นไปตามร่องรอยของขนบธรรมเนียมเดิม แต่มักเป็นความคิดที่ถูกขับเคลื่อนด้วยความต้องการและความสนใจส่วนตัวของผู้ที่คิด ที่มีทั้งความคิดมุ่งหาความจริงและความคิดที่มุ่งทำลาย เช่น การใช้ทฤษฎีจิตวิเคราะห์เรื่องผลกระทบของการวางระเบียบวินัยในโรงงาน รวมทั้งการเน้นความสำคัญของนาฬิกา และการตรงต่อเวลาอย่างเคร่งครัดจะทำให้การวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมของการปฏิวัติอุตสาหกรรมได้มุมมองที่กว้างขวางขึ้น หรือการศึกษาจิตวิทยาของฝูงชน จะช่วยให้มองเห็นภาพรวมของบทบาทของผู้เกี่ยวข้องในการจลาจล การปฏิวัติ รัฐประหาร กระจ่างชัดขึ้น หรือความเข้าใจเรื่องผลกระทบของระเบิดปรมาณูและการทำลายล้างชีวิตของสงครามจะช่วยให้อธิบายได้ว่า ทำไมจึงต้องมีความพยายามที่จะสร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่าขึ้นมาแทนที่สังคมเก่าเสมอ

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยมีตัวอย่างการนำทฤษฎีจิตวิเคราะห์นี้ในเชิงจิตวิทยามาใช้คืองานของเฉลิมเกียรติ ผินวอล เรื่อง “จิตวิทยาของระบบอำนาจนิยม : ศึกษากรณีการสร้างชาติของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม”^(๖) โดย เฉลิมเกียรติ ผินวอล ตั้งข้อสังเกตว่า ลักษณะการปกครองแบบอำนาจนิยมเกิดขึ้นบ่อยครั้งในสังคมไทย และแม้ว่าจะมีงานศึกษาการเมืองการปกครองของสมัยนั้นๆ แต่ยังขาดการศึกษาเรื่องของตัวมนุษย์เองทั้งๆ ที่เป็นพลังผลักดันอันสำคัญในประวัติศาสตร์ การวิจัยเรื่องดังกล่าวจึงเน้นอยู่สองประการ ประการแรก คือ การวิเคราะห์โครงสร้างอุปนิสัยของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อหาว่ามีแนวโน้มอะไรในบุคลิกภาพที่ทำให้

(*) ดู วารุณี ไอลการมย์. “เส้นทางการวิจัยสังคมไทย : สังเขปความเบื้องต้น.” จุลสารไทยคดีศึกษา. ปีที่ ๓, ๔ กันยายน ๒๕๒๘, หน้า ๕๐-๖๑.

(๖) โปรดดูรายละเอียดใน วารสารธรรมศาสตร์, ๙, ๒ ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๒๒, หน้า ๔๔-๖๘.

ฯพณฯ คิดสร้างหลักการต่างๆ ขึ้นมา ประการที่สอง ศึกษาแรงจูงใจทางจิตวิทยาของกลุ่มประชาชนกลุ่มที่ไม่ได้ชัดขึ้นและไม่ได้ยกย่องหลักการหรืออุดมการณ์นั้น และกลุ่มที่พร้อมจะเข้าร่วมกับอุดมการณ์ใหม่

ผลสรุปออกมาว่า อุดมการณ์สร้างชาติของจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นผลมาจากอุปนิสัยแบบถืออำนาจของ ฯพณฯ กล่าวคือ ความปรารถนาอำนาจเหนือผู้อื่นและความต้องการจะยอมจำนนต่ออำนาจภายนอกที่แข็งแกร่งกว่า และอุดมการณ์ที่แสดงออกมาก็ได้รับการสนับสนุนจากผู้ใกล้ชิดที่มีอุปนิสัยคล้ายคลึงกัน เช่น หลวงวิจิตรวาทการ แล้วอุดมการณ์นั้นได้ถูกเสนอให้กับประชาชนที่มีโครงสร้างอุปนิสัยคล้ายคลึงกัน ซึ่งรู้สึกประทับใจและตื่นตัวไปกับคำสอนต่างๆ จนกลายเป็นผู้ตามของบุคคลที่แสดงสิ่งที่พวกเขารู้สึกออกมา แต่ไม่ใช่พอใจเพียงอุดมการณ์เท่านั้น หากยังชื่นชมกับการปฏิบัติการทางการเมืองตามอุดมการณ์ด้วย

นักประวัติศาสตร์อาจจะมองเห็นว่า การใช้วิธีการทางจิตวิทยาเป็นเรื่องเฉพาะของผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น แต่ที่จริงแล้ว นักประวัติศาสตร์สามารถจะฝึกฝนให้เกิดข้อสงสัยในพฤติกรรมของมนุษย์เช่นเดียวกับนักจิตวิทยาได้ เช่น ลองหัดตั้งคำถามว่า “ทำไมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดการเสด็จประพาสต้น” หรือถามว่า “ทำไมคนไทยจึงชื่นชมและปรารถนาที่จะมีตำแหน่งในสังคม” คำตอบของคำถามประเภทนี้อาจจะทำให้เราไขความเป็น “มนุษย์” ให้กับคนในประวัติศาสตร์ได้มากขึ้น

ประวัติศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์

ประวัติศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์เกี่ยวข้องกันเหมือนกับประวัติศาสตร์กับวรรณคดี เพราะในชีวิตประจำวันคนต้องตัดสินใจปัญหาเศรษฐกิจ ต้องคาดการณ์เรื่องเศรษฐกิจ และต้องเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจในหลายรูปแบบ เช่นเดียวกับที่คนต้องพูด ต้องเขียนและต้องอ่าน การจะเข้าใจพฤติกรรมของสังคมมนุษย์ในช่วงใดช่วงหนึ่ง นักประวัติศาสตร์จะต้องมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ และรู้จักวรรณกรรมของสมัยนั้นๆ ไม่เช่นนั้นจะไม่มีทางเข้าใจสังคมนั้นได้

อย่างไรก็ดีการนำเศรษฐศาสตร์มาใช้กับประวัติศาสตร์มีข้อจำกัดสำคัญอยู่สองประการ ประการแรก วิชาเศรษฐศาสตร์ใช้วิธีวิเคราะห์ทางสถิติและทางคณิตศาสตร์ซึ่งนับวันจะพัฒนาขึ้นสูงขึ้นไปเรื่อยๆ มีทั้งการศึกษาเชิงปริมาณ เช่น การแจกแจงความถี่ การหาเปอร์เซ็นต์ การหาสหสัมพันธ์ หรือการทำเลดชันที่เรียกกันว่าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจใหม่ ประการที่สอง เรื่องของเศรษฐกิจเป็นเรื่องเฉพาะเจาะจงมาก เช่น ปัญหาค่าของเงินบาท ปัญหาดุลการชำระเงิน ปัญหาการลงทุนจากต่างประเทศกับที่มีต่อเศรษฐกิจ ผู้ที่จะเข้าใจเรื่องเหล่านี้ได้ต้องเข้าใจทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์เสียก่อน และวิชานี้ก็เป็นวิชาที่พัฒนาไปมากที่สุดแล้วในแง่รากฐานทางทฤษฎี เช่น ทฤษฎีราคา ทฤษฎีว่าด้วยค่า ทฤษฎีการแบ่งสรรรายได้ ทฤษฎีค่าของสินค้า ทฤษฎีประชากร ทฤษฎีการมีงานและอื่นๆ

การที่นักประวัติศาสตร์ไทยจะไม่รู้จักทฤษฎีทางเศรษฐกิจหรือหวั่นกลัวกับการใช้สถิติตัวเลขต่างๆ จะเป็นเรื่องธรรมดา เพราะสาเหตุหลายประการ เช่น การศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ถูกกีดกันมาเป็นเวลานาน งานวิจัยของ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ค้นพบว่า “การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจถูกละเลยในมหาวิทยาลัยไทย มหาวิทยาลัยแต่ละแห่งมีวิชานี้เพียงแห่งละ ๑-๒ วิชาเท่านั้นในระดับปริญญาตรี”^(๑)

^(๑) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. “วิชาเศรษฐศาสตร์ในประเทศไทย.” วารสารสังคมศาสตร์. ๑๑, ๓ กรกฎาคม ๒๕๑๗, หน้า ๒๗.

นักประวัติศาสตร์จึงไม่ได้รับการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์เพียงพอที่จะเขียนประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยอาศัยทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ นอกจากนี้นักเศรษฐศาสตร์เองให้ความสนใจในวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจน้อย แม้จะมีงานบุกเบิกด้านนี้อยู่บ้าง เช่น หนังสือเรื่อง**พหุศาสตร์** ของพระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) **โครงการเศรษฐกิจ** ของ นายปรีดี พนมยงค์ **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย** ของหลวงวิจิตรวาทการ **โฉมหน้าศักดินาไทย** ของ จิตร ภูมิศักดิ์ งานวิเคราะห์เหล่านี้ (ยกเว้นของหลวงวิจิตรวาทการ) มักจะไม่สอดคล้องกับระบบการเมืองและค่านิยมของสังคม ทำให้แนวคิดที่จะพัฒนากว้างลึกออกไปดูเป็นสิ่งน่าเกรงขาม

แต่แม้จะมีข้อจำกัดดังกล่าวมาแล้ว นักประวัติศาสตร์จะต้องยอมรับหลักการสองข้อคือ ข้อแรก ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับปรากฏการณ์ทางสังคมและการเมือง การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจะช่วยให้ความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่างๆ ดีขึ้น และข้อที่สองการนำทฤษฎีมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจนั้นทำได้ เพราะปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ มีลักษณะแบบทั่วไปไม่ใช่เรื่องเฉพาะ แนวการศึกษาจึงมักเป็นไปในเชิงระบบหรือพฤติกรรมร่วมของตัวแปรและการกำหนดรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง การหันมาใช้ทฤษฎีจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงความสนใจจากรายละเอียดของสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์โดยเฉพาะมาสู่การวิเคราะห์เศรษฐกิจทั้งระบบ หรือองค์ประกอบส่วนย่อยในลักษณะทั่วไป เพียงแต่ต้องพิจารณาว่าแนวความคิดหรือทฤษฎีใดเหมาะสมที่จะนำมาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยตามระยะเวลาหรือตามลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป^(๔)

ความคิดคล้ายทางการเมืองหลังเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้ขยายขอบเขตแนววิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กว้างขึ้น นักวิจัยที่ทำงานค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยอย่างจริงจังกับการใช้วิธีการและทฤษฎีทางสังคมศาสตร์และทฤษฎีเศรษฐศาสตร์วิเคราะห์หมากที่สุด คือ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งให้เหตุผลว่า “...ผมเองนั้นสนใจศึกษาลักษณะสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยอย่างกว้าง...และไม่เข้าใจซึ่งว่าการวิเคราะห์ทางคณิตศาสตร์ขั้นสูง หรือสถิติต่างๆ นั้น จะสามารถบอกความจริงที่ถูกต้องถึงสภาพและวิธีการแก้ปัญหาสังคมไทยได้เพียงใด...เศรษฐกิจที่แท้จริงน่าจะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ของคนในสังคม ถึงแม้ความสัมพันธ์บางส่วนอาจแสดงออกมาเป็นตัวเลขได้ แต่หลายๆ เรื่องก็เป็นเรื่องของการต่อรองทางการเมือง บางเรื่องเป็นเรื่องอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่มีมาแต่อดีต บางเรื่องก็เกี่ยวข้องกับโครงสร้างของชนชั้นในสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนเหล่านั้น ตัวเลขจึงเป็นเพียงส่วนเดียวเท่านั้นและอาจจะไม่ใช่ส่วนใหญ่ด้วย...”^(๕)

ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เริ่มวิธีการวิจัยด้วยการค้นคว้าเอกสารชั้นต้นจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ผสานกับทฤษฎีและประสบการณ์ของประเทศอื่น โดยพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเป็นภาพกว้าง วิธีการนี้จึงเป็นเรื่องของการประสานข้อมูลกับทฤษฎี โดย ดร.ฉัตรทิพย์ เชื่อว่าทฤษฎีมีประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ข้อมูล เพราะทฤษฎีเป็นประสบการณ์ของการศึกษาประเทศอื่นไม่ว่าจะเป็นยุโรปหรือเอเชีย ข้อสรุปเหล่านั้นสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางการพิจารณาเปรียบเทียบว่าสังคมไทยมีปรากฏการณ์

(๔) สุธี ประศาสน์เศรษฐ. “ทฤษฎีและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย.” **สังคมศาสตร์กับการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์และวรรณกรรม**. หน้า ๑-๓๔.

(๕) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ให้สัมภาษณ์ วารุณี ไอสถารมย์ ใน **จุลสารไทยคดีศึกษา**. ๓, ๔ กันยายน ๒๕๒๔, หน้า ๓๒-๓๓.

เช่นนั้นหรือไม่ ตัวอย่างเช่น การเกิดขึ้นชั้นกรรมพีในยุโรป แต่ในสังคมไทยกลับไม่มีกรรมพีอิสระแบบนั้น ทำให้ตั้งคำถามได้ว่า สังคมไทยมีพื้นฐานความเป็นมาอย่างไร การศึกษาทฤษฎีจึงช่วยชี้ประเด็นหรือสร้างมุมมองให้ชัดขึ้นหรือละเอียดขึ้น หรือรู้ว่าประเด็นสำคัญของการศึกษาควอยู่ที่ไหน มีการสร้างระบบความสัมพันธ์ของปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ เข้าด้วยกัน แต่การนำทฤษฎีมาใช้ก็ต้องใช้อย่างมีมิติของเวลาและสถานที่สะท้อนให้เห็นลักษณะสภาวะของท้องถิ่นหรือสังคมเฉพาะด้วย ซึ่งจะช่วยให้เห็นพัฒนาการของสังคม

งานค้นคว้าเอกสารได้พัฒนาออกไปอีกช่วงหนึ่ง เมื่อพบว่าเอกสารที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติเป็นเฉพาะเรื่องของรัฐหรือระหว่างรัฐกับหมู่บ้าน ส่วนเรื่องที่ว่าอะไรเกิดขึ้นกับหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจไทยนั้นไม่มี ดร.ฉัตรทิพย์ จึงต้องแสวงหาหลักฐานหรือข้อมูลจากแหล่งใหม่ นั่นคือใช้วิธีการเข้าไปสัมภาษณ์ชาวบ้าน^(๑๐)

ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้ผลิตงานสำคัญออกมา เช่น *The Political Economy of Siam, 1851-1910* (2523) ซึ่งเขียนร่วมกับ ดร.สุธี ประศาสน์เศรษฐ, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต* (๒๕๒๗) *บ้านกับเมือง* (๒๕๒๙) ในขณะที่เดียวกันการประยุกต์ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กับวิธีการทางประวัติศาสตร์ได้รับความสนใจมากขึ้น นับจากปี พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นต้นมา มีงานวิจัยและงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทไม่ต่ำกว่า ๔๐ เรื่อง เช่น งานวิทยานิพนธ์ เรื่อง การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๖๔) ของพรเพ็ญ อันตระกูล การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๗๕) ของทวิศิลป์ สืบวัฒนะ (๒๕๒๐) คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. ๒๕๖๗-๒๕๔๓) ของกิตติ ดันไทย (๒๕๒๐) ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๓) ของศิริลักษณ์ ศักดิ์เกียรติเกียรติ (๒๕๒๑) ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ. ๒๕๖๗-๒๕๖๘ ของ สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์ (๒๕๒๒) ระบบเศรษฐกิจอยุธยา ของประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล (๒๕๒๔) วัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๗๕ ของประนุช ทวีทรัพย์สาร (๒๕๒๔) การเติบโตและพัฒนาการของนายทุนธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๕๗๕-๒๕๑๖) ของพรณี บัวเล็ก (๒๕๒๗) รวมทั้งงานวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำชี พ.ศ. ๒๕๗๕-๒๕๒๘ ของสุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ

ผลลัพธ์ของการศึกษาเรื่องเหล่านี้ได้ประสานพรมแดนของความรู้เชิงสหวิทยาการ ตอบสนองความต้องการที่จะเข้าใจความสัมพันธ์ของคนในสังคมได้รอบด้าน ได้เห็นพลังกระทบของสังคมใหญ่ระดับประเทศ ระบบทุนนิยม ระบบตลาด ที่มีต่อสังคมระดับเล็กที่สุดคือหมู่บ้าน และที่สำคัญที่สุดก็คือการบุกเบิกให้ประวัติศาสตร์เป็นประวัติศาสตร์แบบที่มี “ชาวบ้าน” เป็นศูนย์กลาง

ประวัติศาสตร์กับสถิติ

ตัวเลขและวิธีการวิเคราะห์ทางสถิติสามารถช่วยในวิธีการทางประวัติศาสตร์ได้มาก โดยเฉพาะความเจริญทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งสามารถเก็บ รวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ เพราะการใช้คอมพิวเตอร์เข้ามาแทนที่วิธีบวก ลบ คูณ หาร แบบธรรมดาๆ มีผลให้นักประวัติศาสตร์ระมัดระวังการใช้ข้อความที่ไม่กระจ่างชัดพอ เช่น “ประชาชนคิดว่า” หรือ “คนส่วนใหญ่เห็นชอบ” มาเป็นความกระชับขึ้นว่า

(๑๐) เพิ่งอ้าง.

คนจำนวนเท่าไร คิดเป็นร้อยละเท่าไรของประชากรทั้งหมด นอกจากนี้การวิเคราะห์ตัวเลขทางสถิติคือเล็กรทอนิกส์ทำให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์บางเรื่องเปลี่ยนไปจากที่เคยเชื่อเดิม เช่น จากการศึกษาเรื่อง “ปฏิวัติแอตแลนติก” (Atlantic Revolution) ของ ศาสตราจารย์ปาล์มเมอร์ นักประวัติศาสตร์ตะวันตกพบว่า เมื่อเปรียบเทียบอัตราส่วนกันแล้วมีคนอพยพจากประเทศอเมริกาในการปฏิวัติอเมริกันเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๙ มากกว่าคนอพยพออกจากฝรั่งเศสในการปฏิวัติฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๓๓๒

ข้อเด่นของคอมพิวเตอร์มีอยู่สองประการ ประการแรก คอมพิวเตอร์สามารถแจกแจงข้อมูลจำนวนมากๆ ได้ในเสี้ยวนาที และประการที่สอง ในการป้อนข้อมูลเข้าคอมพิวเตอร์ นักประวัติศาสตร์จะต้องรู้จักใช้คำถามที่กระชับและมีน้ำหนัก ตัวอย่างเช่นมีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประชาคมหนึ่งในรัฐแมสซาชูเซต อเมริกา ระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๙๓-๒๒๒๕ จำนวน ๒๖,๐๐๐ แผ่น ซึ่งจะบอกทุกอย่างเกี่ยวกับสภาพทางการเงินและเศรษฐกิจในช่วง ๔๒ ปีดังกล่าว คอมพิวเตอร์จะแจกแจงความถี่ หาเปอร์เซ็นต์ หาสหสัมพันธ์และทำเลขดัชนีออกมาเป็น ๗ ตารางๆ ละ ๑ หน้า และกราฟอีก ๑๘ กราฟภายในเวลา ๑๐ นาที ซึ่งถ้าจะใช้สมองคนทำงานจะต้องใช้การคำนวณประมาณ ๑๒๕,๐๐๐ ครั้ง และใช้เวลาไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ ชั่วโมง

จากการวิเคราะห์ดังกล่าว ได้มีคำถามพื้ๆ ขึ้น ๒ ข้อ คือ หนึ่ง จำนวนสัตว์ที่ใช้เป็นพาหนะ เช่น ม้า และวัว เพิ่มขึ้นหรือไม่ในช่วง พ.ศ. ๒๑๙๓-๒๒๒๕ และสอง ในระยะเดียวกันนี้ จำนวนเรือเพิ่มขึ้นหรือลดลง ตัวเลขของกราฟจะแจกแจงคำตอบไว้ละเอียดในแต่ละช่วง ๕ ปี ว่า จำนวนสัตว์ที่ใช้เป็นพาหนะลดลงขณะที่จำนวนเรือเพิ่มมากขึ้น ซึ่งแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงของประชาคมจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์ไปเป็นประชาคมค้าขาย^(๑๑)

ความมหัศจรรย์ของเครื่องคอมพิวเตอร์ยังช่วยแก้ไขข้อผิดพลาดหรือความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นได้จากวิธีการคำนวณค่าหาสุ่มตัวอย่างแบบเก่า หรือจากการใช้ข้อมูลเพียงหยิบมือเดียว แต่มีความขลังและพลังมากพอที่จะสร้างความเชื่อถือให้ผู้ใช้งานฝังใจ

อย่างไรก็ตามนักประวัติศาสตร์ไทยยังไม่ได้ใช้วิธีวิเคราะห์ทางสถิติกับข้อมูลเท่าที่ควร อาจจะเป็นด้วยใช้ไม่เป็นและไม่เคยทำความเข้าใจกับเรื่องของตัวเลขหรือกราฟหรือสถิติ ที่จริงข้อมูลจำนวนมากในหน่วยงานต่างๆ ทั้งที่เป็นของราชการและเอกชน ไม่ว่าจะเป็นตัวเลขสถิติจากกองทะเบียนรถยนต์ กรมตำรวจ อัตรากาการเกิดการตายของกระทรวงสาธารณสุข จำนวนและราคาสินค้าจากกรมการค้าภายใน หรือกรมการค้าต่างประเทศ ตัวเลขจากกรมแรงงาน สถิติภาวะอาหารจากกรมสรรพากร สถิติการซื้อขายหุ้นจากตลาดหลักทรัพย์ รายการสินค้าอุปโภคบริโภคจากกระทรวงพาณิชย์ และอื่นๆ ล้วนนำมาใช้เพื่อหาคำตอบที่กระจ่างชัดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทยได้ทั้งสิ้น และที่จริงได้มีนักประวัติศาสตร์ชาวตะวันตกใช้วิธีการนี้มาแล้ว เช่น นักประวัติศาสตร์อเมริกันใช้สมุดประวัติข้าราชการ และประวัติบุคคลในหนังสืองานศพพร้อมทั้งคอมพิวเตอร์ช่วยวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมไทยในศตวรรษที่แล้ว เฟรดเดอริค ริกส์ วิเคราะห์กลุ่มผู้นำไทยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยอาศัยความผูกพันในด้านการลงทุนและการธุรกิจ^(๑๒)

(๑๑) Arthur Marwick, *The Nature of History*, อ้างแล้ว หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

(๑๒) นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย : อดีตและอนาคต.” *รวมบทความประวัติศาสตร์*. ฉบับที่ ๑, กรกฎาคม ๒๕๒๓, หน้า ๑๖.

ในเมื่อนักประวัติศาสตร์ไทยไม่ถนัดการใช้สถิติ ทำให้ตัวเลขหรือจำนวนสื่อความหมายไม่ได้ลึกเท่าที่ควร นักประวัติศาสตร์ไทยจึงเพียงแต่ฝึกฝนกันให้มองตัวเลขหรือจำนวนแบบพื้นๆ เช่น เมื่อได้ตัวเลขมาว่าเกิดอหิวาตกโรค คนตายกันมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็วิเคราะห์ได้เพียงว่า คงจะมีผลกระทบไม่เพียงต่อจำนวนประชากรเท่านั้น แต่รวมไปถึงสภาพของสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองด้วย หรือการที่มีการปฏิวัติ กบฏ รัฐประหารในเมืองไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เกือบ ๒๐ ครั้ง ย่อมชี้ว่ารัฐบาลคงจะไม่ทำให้เกิดเสถียรภาพทางการเมืองและสังคมคงจะมีความแตกแยกและเกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การเข้าใจตัวเลขในทำนองนี้เป็นการจำกัดขอบเขตของประโยชน์ที่การวิเคราะห์ทางสถิติจะพึงมีต่อวิชาประวัติศาสตร์ อย่างน่าเสียดาย

อย่างไรก็ตาม การใช้การวิเคราะห์ทางสถิติในเชิงปริมาณนั้น นักประวัติศาสตร์จะละเอียดถี่ถ้วนถึงกฎหมาย ความคิด ความเชื่อ นโยบายทางการเมือง และข้อมูลเชิงคุณภาพอื่นๆ ไม่ได้ เพราะข้อมูลประเภทตัวเลขหรือจำนวนตอบคำถาม “อย่างไร” ได้อย่างเดียว แต่ตอบคำถาม “ทำไม” ไม่ได้ นักประวัติศาสตร์จะต้องมีความรู้เบื้องต้นทางประวัติศาสตร์เสียก่อน เพื่อจะสามารถตั้งคำถามและหาแนวทางในการศึกษาและเลือกเห็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องก่อนที่จะกระโจนลงไปในสถิติตัวเลขต่างๆ การใช้สถิติจึงจะเกิดประโยชน์อย่างเต็มที่และสามารถเปิดโลกแห่งอดีตให้เห็นชัดเจขึ้น^(๑๓)

ประวัติศาสตร์กับสังคมมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา

สังคมมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาเป็นวิชาที่มุ่งศึกษาโครงสร้างของสังคมตลอดจนพลังต่างๆ ในสังคมนั้น ที่กำหนดพฤติกรรมของบุคคล แมกซ์ เวเบอร์ นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันให้คำนิยามไว้ว่า เป็นวิชาที่ “จะศึกษาพฤติกรรมทางสังคมเพื่อที่จะสามารถอธิบายเหตุและผลของพฤติกรรมนั้นๆ” ตัวอย่างเช่น การที่นักเรียนยกมือไหว้ครูซึ่งยืนตรวจการแต่งกายอยู่ข้างหน้าโรงเรียนทุกๆ เช้า นั่น สิ่งที่นักสังคมมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาสนใจไม่ได้อยู่ที่นักเรียนคนนั้นใช้กำลังร่างกายก็เคลอริ แต่จะสนใจศึกษาว่าความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนเป็นอย่างไรและทำไมนักเรียนจึงต้องกระทำการอันมีความหมายว่านักเรียนเคารพครู นอกจากนั้นทำไมนักเรียนไทยจึงไหว้ แต่นักเรียนในสังคมอื่นไม่ทำเช่นนั้น หรือนักเรียนทำเพราะครุมีอำนาจเหนือกว่า หรือเพราะว่าทำด้วยใจเคารพ หรือผลของความสัมพันธ์ทั้งสองสิ่ง^(๑๔)

นักประวัติศาสตร์ได้เริ่มนำวิธีการของวิชาสังคมมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา มาประยุกต์ใช้เมื่อราว ๕๐-๖๐ ปีมานี้เอง ด้วยจุดประสงค์ว่า ประวัติศาสตร์ที่แท้จริงคือประวัติศาสตร์ของทั้งหมด ซึ่งหมายถึงประวัติของกิจกรรมทุกประเภทของมนุษย์รวมกันและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน นักประวัติศาสตร์จึงต้องสามารถเห็นลักษณะความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างแท้จริง โดยยึดโครงสร้างต่างๆ ของสังคมเป็นหลักในการวิเคราะห์^(๑๕)

(๑๓) ม.ร.ว.รุจยา อาภากร. “ประวัติศาสตร์กับการวิเคราะห์เชิงปริมาณ.” *รวมบทความประวัติศาสตร์*. ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘. หน้า ๑๔๘.

(๑๔) ทิตยา สุวรรณะชฎ. “สังคมวิทยา.” *วิทยาศาสตร์สังคม*. (สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

(๑๕) ม.ร.ว.รุจยา อาภากร. “ประวัติศาสตร์กับการวิเคราะห์เชิงปริมาณ.” *ข้างแล้ว* หน้า ๑๒๙-๑๓๑.

นักประวัติศาสตร์สำนัก แองนาเล (Annales) มีอิทธิพลกว้างขวางต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในรูปแบบใหม่ โดยมื่อนักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ๒ คน เป็นผู้นำทางความคิดคือ มาร์ค บลอค และ ลูเซียง เลฟ (Luxien Lebver) เป้าหมายของการศึกษาเน้นที่ประชาชนหรือมวลชนในฐานะที่เป็นพลังในประวัติศาสตร์ หรือพูดง่าย ๆ นักประวัติศาสตร์ของสำนักนี้ให้ความสนใจกับส่วนล่างของสังคม คือ กลุ่มชนชั้นชาวนา กรรมกร คนจน คนว่างงาน รวมทั้งกลุ่มคนที่สังคมรังเกียจ เช่น คนจรจัด ขอทาน โสเภณี โจรผู้ร้าย จนถึงคนวิกลจริต วิธีการศึกษาจะแตกต่างออกไป คือ วิเคราะห์กลุ่มคน หรือพฤติกรรมโดยหาตัวแปรที่สำคัญจำนวนหนึ่ง และหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรเหล่านั้น โดยใช้ความถี่เป็นตัวกำหนด^(๑๖)

งานของ บลอค เรื่อง ประวัติศาสตร์สังคมยุโรปสมัยกลาง (Feudal Society) เป็นตัวอย่างเด่นของความพยายามที่จะเขียนประวัติศาสตร์ของสังคมทั้งหมด เพราะในหนังสือเล่มนั้น บลอค วิเคราะห์ลักษณะอำนาจของกษัตริย์ ปัญหาการสืบสันตติวงศ์ การอ้างไว้ซึ่งระเบียบทางสังคม พร้อมทั้งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างที่ดิน และองค์การทางสังคม ความสัมพันธ์ในรูปของการตอบแทนผลประโยชน์ระหว่างกันของเจ้า (Lord) กับข้า (Serf) และลักษณะของระบบเครือญาติ หรือกล่าวโดยสรุป บลอค ได้โยงระบบของการถือครองที่ดินเข้ากับโลกทัศน์และความรู้สึก^(๑๗)

การใช้วิธีวิเคราะห์ของสังคมมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาที่มีความจำเป็นมากสำหรับประวัติศาสตร์ไทย ที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของรัฐอย่างสูงสุด นักประวัติศาสตร์ไทยยังคงเขียนถึงแต่ราชสำนัก สถาบันกษัตริย์ สถาบันขุนนางในฐานะผู้สร้างประวัติศาสตร์โดยละเลยบทบาทของสามัญชน เพราะฉะนั้นการประยุกต์การวิเคราะห์โครงสร้างและหน้าที่ของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมตามแนวทางสังคมมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ด้วยการใช้นิยามประเภทหลายลักษณะอักษรและประเภทที่ไม่ใช่หลายลักษณะอักษร เช่น วัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ และคติชนพื้นบ้านต่างๆ จะช่วยปรุงแต่งชีวิตของเรื่องราวในอดีตได้อย่างสมเหตุสมผล เป็นจริงเป็นจัง และครอบคลุมทุกอนุของสังคม ที่วิธีการทางประวัติศาสตร์แต่เพียงวิธีเดียวทำไม่ได้ เรื่องราวต่างๆ ของสังคมไทยที่สมควรได้รับการศึกษายังรอคอยการวิเคราะห์อย่างมีหลักเกณฑ์อยู่อีกมาก เช่น ลักษณะของครอบครัว การเลี้ยงดูบุตร ความสัมพันธ์ของอำนาจทางเศรษฐกิจระหว่างสามีกับภรรยา การจัดสรรรายได้ภายในครอบครัว ประเพณีการเกิด พิธีการแต่งงาน การจัดงานศพ อาหาร ประเภทของอาหาร สถานที่ขายอาหาร การใช้เวลารว่าง วัดในฐานะที่เป็นศูนย์รวมของสังคม อาชญากรรม การย้ายถิ่นของชุมชนกลุ่มน้อย ความเคลื่อนไหวของฐานะทางชนชั้น ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นและอื่นๆ^(๑๘)

มีงานบุกเบิกตามแนววิเคราะห์ทางสังคมมานุษยวิทยาที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ไทยเป็นอย่างยิ่งคือ งานวิจัยในรูปวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ เรื่อง “The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873”^(๑๙) ว่าด้วยรูปการจัดสังคมไทยจากสมัยต้นรัชกาลที่ ๑ ถึงปีที่รัชกาลที่ ๕ ทรงบรรลุนิติภาวะ ม.ร.ว.อดิน นำเอาบรรดาเอกสารไทยจำนวนมหาศาล เช่น กฎหมาย

(๑๖) เฟ็งอ้าง, หน้า ๑๔๒.

(๑๗) เดริก เจ. เรโนลด์ส. **ประวัติศาสตร์สังคมคืออะไร**. (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๗.

(๑๘) เฟ็งอ้าง, หน้า ๑๑-๑๓.

(๑๙) วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับการแปลและพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ **สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖**. ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และคณะ แปล (โรงพิมพ์พิชเนศ, ๒๕๒๑)

ตราสามดวง ประชุมพงศาวดาร ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พระราชหัตถเลขาต่างๆ และประวัติตระกูลขุนนางบางตระกูลมาวิเคราะห์ตามหลักวิชาสังคมมานุษยวิทยาแล้วตั้งเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มาอธิบายช่วยให้มองเห็นภาพของสังคมไทยอย่างชัดเจน กล่าวคือ ให้ข้อสรุปสองประการ ประการแรก หัวใจของระบบสังคมไทยเน้นอยู่กับการควบคุมกำลังคน เพราะคุณค่าของคนอยู่เหนือกว่าคุณค่าของที่ดินมาก การตั้งระบบศักดินาจึงเป็นผลสะท้อนจากความต้องการที่จะคุมกำลังคน มิใช่เป็นการทำเพื่อจัดสรรแบ่งที่ดินทำมาหากิน^(๒๐) และประการที่สอง การรวมตัวกันของสังคมไทยเกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างค่านิยมทางสังคมบางประเภทกับอำนาจรัฐ ตัวอย่างของค่านิยมทางสังคมได้แก่ ความกตัญญูต่เวที การตอบแทนบุญคุณและการขอพึ่งบารมีผู้อื่น การที่ไพร่ถวายตัวกับมูลนาย เป็นประเพณีที่ส่งเสริมค่านิยมดังกล่าว มูลนายให้ความคุ้มครองแก่ไพร่เพื่อตอบแทนกับอาหารและของกำนัลที่ไพร่นำมาให้ ไพร่ก็ต้องพึ่งอาศัยนาย เท่ากับว่าคนไทยยอมรับฐานะทางสังคมของตนเพราะเข้าใจถึงลักษณะ “สัญญาประชาคม” ที่มีในระหว่างพวกตนกับมูลนาย^(๒๑)

น่าเสียดายที่วิธีการและข้อสรุปของ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ ไม่ถูกดึงนำมาใช้เพื่อประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเท่าที่ควรจะเป็น ทั้งๆ ที่ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เสนอข้อคิดไว้ตั้งแต่เมื่อเกือบ ๒๐ ปีก่อนว่า “...ถ้าหนังสือเล่มนี้มีครูที่สอนประวัติศาสตร์ไทยได้อ่านกันอย่างกว้างขวาง ไม่แต่เพียงการสอนประวัติศาสตร์ไทยจะน่าสนใจขึ้นเท่านั้น หวังว่าวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ (approach) ก็จะได้รับการปรับปรุงขึ้นด้วยซ้ำ...”^(๒๒)

ข้อแตกต่างระหว่างวิชาประวัติศาสตร์กับศาสตร์อื่นๆ

การใช้วิธีวิเคราะห์ของศาสตร์ต่างๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ เช่น โบราณคดี ภูมิศาสตร์ จิตวิทยา เศรษฐศาสตร์ สถิติ สังคมมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ แม้จะช่วยเสริมหนทางให้นักประวัติศาสตร์ได้บรรลุเป้าหมายที่จะพบสัจจะของพฤติกรรมของมนุษย์ได้มากขึ้น แต่ต้องพึงระลึกว่า วิธีการต่างๆ นั้น ไม่อาจจะทดแทนวิธีวิเคราะห์ของวิธีการทางประวัติศาสตร์ได้ไม่ว่าในกรณีใดๆ ปอยครั้งที่มีผู้ซึ่งไม่เข้าใจหรือรู้จักประวัติศาสตร์มักจะแนะนำให้นักประวัติศาสตร์จำกัดบทบาทด้วยการทำหน้าที่เพียงแสวงหาข้อมูลหรือบันทึกเรื่องราวเพื่อให้ “ผู้เชี่ยวชาญ” ในศาสตร์ต่างๆ ทำงานด้านวิเคราะห์ เพราะคิดว่าจะทำได้ดีกว่านักประวัติศาสตร์ที่จำเจอยู่กับอดีตที่คร่ำครึและน่าเบื่อหน่าย ความคิดเช่นนี้เป็นเรื่องที่จะเกิดการสมานฉันท์ในเชิงวิชาการยากหรือเป็นไปได้ เพราะในความเหมือนกันของเป้าหมายการศึกษาที่มุ่งศึกษาค้น ลักษณะของประวัติศาสตร์ก็มีความ “ไม่เหมือน” ที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองและแตกต่างกับศาสตร์อื่นๆ อย่างชัดเจน ๔ ประการคือ

ประการแรก ข้อมูลที่ถูกนำมาทดลองหรือนำมาวิเคราะห์ในสมองของนักประวัติศาสตร์เป็นข้อมูลที่ล้นไหลไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม บังคับไม่ได้ และมีเสน่ห์อยู่ที่ความกำกวม นักประวัติศาสตร์จึงต้องสัมผัสกับมันด้วยตัวเองจึงจะ “รู้จัก” และ “เข้าใจ”

ประการที่สอง นักประวัติศาสตร์มุ่งเสนอข้อเท็จจริงที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ตามความผันแปรของกาลสมัยในขณะที่ศาสตร์อื่นๆ มุ่งเสนอข้อเท็จจริงทั่วไป แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า นักประวัติศาสตร์ละเลยกฎ

^(๒๐) ชาณุวิทย์ เกษตรศิริ. “บทวิจารณ์หนังสือ.” สังคมศาสตร์ปริทัศน์. ๗, ๔ (พฤษภาคม ๒๕๑๓), หน้า ๑๐๙-๑๑๓.

^(๒๑) เคริก เจ. เรโนลด์ส. อ้างแล้ว. หน้า ๓๔-๓๕.

^(๒๒) นิธิ เอียวศรีวงศ์. “บทวิจารณ์หนังสือ.” วิทยาสารปริทัศน์. ๑๒ (มิถุนายน ๒๕๑๓), หน้า ๕๓-๕๔.

ทั่วไปหรือทฤษฎีโดยสิ้นเชิง นักประวัติศาสตร์ยังต้องใช้กฎทั่วไปที่เข้าใจกันได้ด้วยสัญชาตญาณอยู่ตลอดเวลา เช่น เมื่อเกิดการกบฏหรือรัฐประหารขึ้น นักประวัติศาสตร์ก็จะใช้กฎทั่วไปตีความหมายทันทีว่า เกิดจากความไม่พอใจของคนกลุ่มหนึ่ง แต่นักประวัติศาสตร์จะไม่ติชมว่า การกบฏทุก ๆ ครั้งมีสาเหตุตามสูตรสำเร็จที่วางไว้เหมือนกัน

ประการที่สาม ในการวิเคราะห์หลักฐานนักประวัติศาสตร์จะต้องระมัดระวังในการใช้เหตุผลซึ่งต้องนำหน้าค่านิยมเสมอ เพื่อที่จะลด “การให้ความหมาย” ให้น้อยลง และแม้ว่าเหตุผลจะเป็นอาวุธที่ส่งผลช้า แต่ก็ เป็นอาวุธอย่างเดียวกับที่นักประวัติศาสตร์มี

ประการสุดท้าย นักประวัติศาสตร์จะเป็นตัวละครตัวหนึ่งที่แสดงบทบาทอยู่ในผลงาน ซึ่งผู้รับสื่อสามารถอ่านออกและเข้าใจได้ นักประวัติศาสตร์คนสำคัญ ๆ จะเป็นตัวชี้ให้เห็นประกษ์ถึงความคิด ความหวัง และความรู้สึกของสังคมในช่วงนั้น ๆ ในขณะที่นักภูมิศาสตร์ นักจิตวิทยา นักเศรษฐศาสตร์ นักสถิติ นักสังคมวิทยา หรือนักมานุษยวิทยา ต่างคิดตัวเองออกมาทำหน้าที่เป็นเพียงคนมองเหตุการณ์จาก “ข้างนอก” เท่านั้น